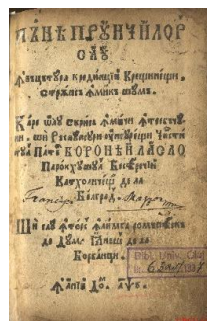

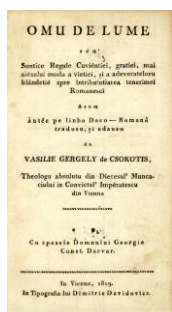
DE LA BUNUL CREȘTIN LA BUNUL CETĂȚEAN
LECTURI ȘI ÎNVĂȚĂTURI ROMÂNEȘTI DIN SECOLELE XVII-XIX

Expoziția propune o privire retrospectivă asupra diferitelor tipuri de indentități asumate de-a lungul istoriei, reconstituind prin intermediul cărților vechi românești, manuscrise și tipărite, din secolele XVII- XIX, drumul spre construirea identității naționale. Exponatele, a căror origine și proveniență se leagă de Transilvania, Țara Românească, Moldova, dar și Basarabia, ilustrează evoluția literaturii române pe parcursul celor trei secole de istorie, urmărind transformările petrecute sub aspectul diversificării lecturilor puse la dispoziția publicului și sub cel al unei laicizări treptate a învățăturilor, în scopul educării oamenilor pentru propriul lor folos, precum și pentru cel al societății, iar mai târziu pentru cel al patriei. O importantă parte a materialului prezentat provine din secolul al XVIII-lea și de la începutul celui următor, stând sub semnul iluminismului, care milita pentru „stârpirea superstițiilor nordului”. Pe de altă parte, cartea de secol XVII ilustrează predominanța literaturii religioase, arătând că pentru multă vreme omul s-a definit pur și simplu drept creștin.

În această logică, expoziția începe cu o secțiune care cuprinde catehisme și învățături religioase. Primul exponat este chiar cel mai vechi manuscris în limba română păstrat în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, un codex miscelaneu copiat la începutul secolului al XVII-lea, care începe cu un catehism extrem de interesant prin similitudinile pe care le prezintă în raport cu cea dintâi tipăritură coresiană – *Întrebări creștinești* –

păstrată actualmente într-un singur exemplar. Se adaugă o serie de catehisme tipărite în secolul al XVIII-lea, reprezentative atât pentru românii uniți, cât și pentru cei ortodocși, iar din secolul al XIX-lea, un miscelaneu religios manuscris care, pe lângă *Întrebări și răspunsuri*, include și diferite sfaturi duhovnicești care *trâmbițând în urechile credincioșilor aprinde și învâpăiază spre dragostea lui Dumnezeu*. Aceștia le urmează cărți de înțelepciune și scrieri

morale, în care învățăturile bisericești se îmbină treptat cu cele laice. Schimbarea de accent este și mai clară în cazul ultimelor exponate din această secțiune, care surprind preocupări pentru cultivarea bunelor moravuri, pentru formarea individului care nu mai este doar un bun creștin, ci se vrea a fi un cetățean care știe să se comporte în societate și este activ în comunitate. Este cazul lucrării semnate de Nicolae Horga Popovici, *Oglindă arătată omului înțelept*, o culegere morală și istorică, organizată în două părți: una care prezintă o serie de întâmplări preluate din Biblie și istorie, însoțite de învățături, și o a doua, dedicată vieții *omului de cinste*, în care sunt expuse virtuțile bunului cetățean. În aceeași categorie se încadrează și lucrarea tradusă de Vasile Gergely de Csokotis, *Omu de lume*, care tratează probleme legate de buna purtare în societate, precum recomandări privind ținuta, îngrijirea trupului sau reguli de politețe.

Următoarea secțiune cuprinde calendare, tipărituri extrem de populare în epocă și foarte versatile, dat fiind că din punct de vedere al conținutului nu se limitează la informațiile tipice despre succesiunea zilelor, lunilor și anotimpurilor, apropiindu-se de genul almanahului. În unele cazuri este inclusă și o parte astrologică, întrucâtva similară conținutului așa-numitelor *Gromovnice*, cărți populare de prevestire cu o largă circulație manuscrisă. Cel mai interesant aspect, din perspectiva expoziției de față, îl reprezintă includerea în aceste calendare a unor materiale instructive (sfaturi

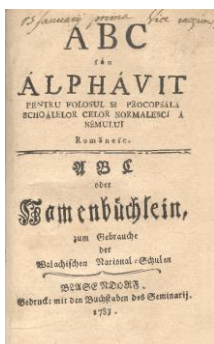
practice, gospodărești) și de delectare (povestiri, anecdotă, ghicitori etc.). Asemenea texte aveau menirea de a populariza cunoștințe științifice, de a educa "norodul" în spiritul preceptelor iluministe, iar pe de altă parte cultivă lectura în scop recreativ, punând uneori la dispoziția publicului cititor fragmente de literatură populară sau mostre de beletristică, iar alții oferind chiar recomandări bibliografice, prin adăugarea unor liste cu cărțile apărute în tipografia care a scos respectivul calendar (ex: Sibiu, 1803, Ioan Bart) – în fapt, adevărate reclame. Astfel de rudimente de publicitate împreună cu informații despre ținerea târgurilor în țară sau despre mersul poștelor fac din calendare publicații precursorare periodice.

Sunt expuse apoi scrierile instructive, prin care se încerca popularizarea cunoștințelor științifice cu aplicabilitate imediată în viața și activitatea oamenilor de rând, ilustrând orientarea spre o literatură de mai largă circulație. Astfel de texte, profund iluministe, sunt răspândite în întregul Imperiu Habsburgic, răspunzând programului de modernizare a vieții economice și sociale. Multe dintre scrieri sunt specializate pe câte un domeniu bine definit

(apicultură, pomicultură, medicină etc.), dar acestora li se alătură o serie de lucrări compozite, care furnizează sfaturi practice dintre cele mai diverse. Cele din prima categorie cuprind, de obicei, o parte teoretică în care sunt prezentate teme științifice pentru o a doua secțiune, practică. Este cazul primei lucrări de economie publicată în limba română: *Economia stupilor*, 1785, împărțită în „Cuprinderea teoreticească” și „Cuprinderea practicească”. A doua categorie este exemplar ilustrată de *Carticica care cuprinde multe lucruri spre folos, tipărită la București, care reunește sfaturi practice spre folosul a toată obștea, atât oamenilor cât și dobitoacelor, cât și pentru aceia ce să vor sili cu toată inima a*

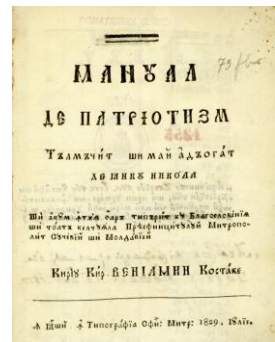
învăța vreun meștersug. Acest gen de literatură se caracterizează și prin unele particularități ce țin de materialitatea cărții, fiind în general de dimensiuni reduse, atât ca format, cât și ca număr de pagini. Sugestivă este din acest punct de vedere lucrarea apărută la Chișinău, *Învățătură pentru ultuirea vărsatului*, tipică pentru literatura de colportaj, *biblioteca albastră*.

În continuare, am ilustrat categoria manualelor școlare, ce surprinde instituționalizarea transmiterii acestor învățături. Primele exponate din această secțiune sunt manualele de învățare a scrisului și cititului, numite și *bucvare* sau *bucoavne*. În funcție de conținut, bucoavnele sunt de mai multe tipuri; de pildă, unele dintre ele cuprind și textul liturghiei, fiind desemnate drept *bucoavne de liturghie*. Între piesele prezentate se regăsește însă o *bucoavnă de normă*, tipărită la 1815, cu conținut integral laic. Aceștia li se alătură manuale de aritmetică, dar și o *Ducere de mână* – sintagmă prezentă în titlul multor lucrări de acest tip, evidențiind caracterul introductiv, de *vademecum* – în acest caz fiind vorba de o carte dedicată caligrafiei. Pe lângă dobândirea cunoștințelor de bază – cititul, scrisul și socotitul – nu a fost neglijată nici deprinderea unor limbi străine, tematică ilustrată prin două exponate: un *Abețedar greco-român* și un ghid de conversație ruso-român.

Partea finală a expoziției ilustrează preocupări care se apropie tot mai mult de imaginarea națiunii și formarea bunului cetățean și a bunului patriot. Prima dintre acestea este preocuparea pentru limbă, prezentată prin intermediul gramaticilor, dicționarelor, dar și a unor scrieri literare, fie ele traduceri ori compoziții originale. Se regăsesc lucrări reprezentative pentru Transilvania, unde mișcarea iluministă a Școlii Ardelene a valorizat limba ca unul din elementele identitare

esențiale, oferind o demonstrație magistrală a latinității limbii române prin *Elementa linguae daco-romanae sive Valahicae*, dar și pentru spațiul extra-carpatic, prin gramatica lui Ienache Văcărescu. În sfera contribuțiilor literare au fost incluse prima traducere românească a *Tragediei lui Orest*, a lui Voltaire, *Oda* compusă de Ioan Piuaru Molnar cu ocazia comemorării morții împărătesei Maria Teresia, precum și un volum de poezii cu iz satiric semnate de Barbu Paris Mumuleanu. Într-o ordine firească, le urmează primul tratat de teorie literară tipărit în limba română, alcătuit de Ioan Piuaru Molnar: *Retică adecă Învățătura și ăntocmirea frumoasei cuvântări*. Se adaugă contribuții de logică și filosofie, ce dezvăluie preocupările intelectuale ale epocii. Cea din urmă secțiune include lucrări de drept și de istorie, punând în lumină preocuparea pentru funcționarea armonioasă a societății și a mecanismelor statale și interesul pentru găsirea elementelor pe fundamentul cărora să se articuleze o identitate comună, a românilor. Astfel, alături de cea mai veche culegere de legi bisericești și laice în limba română din Țara Românească – *Pravila de la Govora* sau *Pravila Mică* – și de cea care i-a urmat – *Îndreptarea legii* sau *Pravila cea Mare* – se regăsește un cod de drept penal alcătuit în acord cu reformele iosefine și aplicat și în Transilvania, care marchează o clară delimitare de dreptul bisericesc, reglementând problemele principale din perspectiva persoanelor și a statului. În domeniul istoriografiei, sunt expuse piese reprezentative pentru întreg spațiul românesc: o copie după cronică Țării Românești a lui Radu Popescu, un alt manuscris după *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Miron Costin și, în fine, singura operă istorică a corifeilor Școlii Ardelene care a cunoscut lumina tiparului, *Istoria pentru începutul romanilor în Dachia* a lui Petru Maior. Ultimul exponat nu putea fi

altul decât un *Manual de patriotism*, o traducere din limba greacă realizată de Iancu Buznea. Prefața lucrării aduce un elogiu pentru întemeietorii școlii în limba română, care au înțeles importanța educației pentru dezvoltarea națiunii române, faptele lor în acest sens fiind considerate ca semn de înaltă iubire pentru țară. Astfel, lucrarea punctează exemplar turnura majoră produsă la nivelul discursului identitar, idee care a stat la baza conceptului expozițional.

LISTA EXPONATELOR

1. *Catehismul Marțian*, [sec. XVII], (Ms.4746).
2. BÁRÁNY László Pál, *Pânea pruncilor sau Învățătura credinții creștinești strânsă în mică șumă, care o au scris în mici întrebăciuni și răspunsuri ungurești cinstitul pater BORONEAI Laslo și s-au întors în limba românească de DUMA Ianăș de la Borbanți*, [Bălgrad] [Alba Iulia], [Mihai Istvanovici tipograf], 1702, (BRV 133).
3. *Catihisis mic sârbesc, românesc și nemțesc*, trad. Pahomie KNEJEVICI sau Dimitrie EUSTATEVICI și Nicolae STOICA, Viena, Tip. Josef Kurzbeck, 1776, (BRV 385).
4. Gheorghe ȘINCAI, *Catehismul cel mare cu întrebări și răspunsuri alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normalești a neamului rumânesc*, în Blaj, cu Tipariul Seminarului, 1783, (BRV 462).
5. *Alăuta duhovnicească*, [sec. XIX], (Ms.4339).

6. Kontos POLYZOIS, *Învățăături de multe științe folositoare copiilor creștinești cei ce vor vrea să învețe și să știe dumnezeiasca scriptură , iar acum tălmăcite după cea grecească pre limba românească, cu osârdia și osteneala smeritului Arhimandrit Chir Nicodim GRECEANUL, (...), Sibiu, în Tipografia lui Ioann Bart, 1811, (BRV 791).*
7. *Floarea darurilor, în Sfânta Mănăstire Snagov, de smeritul Ieromonah Antim Ivireanul, 1700, (BRV 110).*
8. *Învățătură pentru Floarea darului care au dat Dumnezeu (...), [Ieromonahul DAMASCHIN, copist], Feldriu, [Sec. 18], (Ms.4344).*
9. *[Miscelaneu], [Ioan ERNEANUL, copist], [S.I.], 1749, (Ms. 4348).*
10. *Pilde filosofești, Ed. a II-a, Râmnic, Popa Costandin Mihai Popovici, Tip[ograful] Râmniceanul , 1783, (BRV 461).*
11. *[Istoria syndipii filosofului care mai întâi s-au întors din limba persască, în elineasc. Iară acum din limba elinească prefăcută în românească], [Sibiu], [în Tipografia lui Ioan Bart], [1802], (BRV 649).*
12. Nicolae HORGA POPOVICI, *[Oglindă arătată omului înțelept carea cuprinde în sine vechile întâmplări cu pildă adusă cumu-i de lipsă omului a se cunoaște și celui de aproape îngăduit a fi din înțelepciunea sa], [La Buda], [în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești], [1807], (BRV 720).*
13. G. I. WENZEL, *Omu de lume seu sontice regule cuvientiei, gratiei, mai alesului modu a vietiei, si a adeveratelor blandetie spre intriuintiarea tenerimei Romanesci, acum antea pe linba Daco-romana tradusu și adausu de Vasile*

GEREGELY DE CSOKOTIS, Vienna, în tipografia lui Dimitrie Davidovics, 1819, (BRV 1043).

14. Dimitrie Nicolae DARVARI, *Culegere de înțelepciune, iar acum tălmăcită în cea rumânească de Iancu Nicolae MOLDOVEAN*, București, la Privilegiata Tipografie, 1827, (BRV 1306).
15. *Calendar pe 112 ani*, Iași, Mihail și Policarp Strilbițchi tipografi, 1785, (BRV 484).
16. *Calendar*, Sibiu, Tip. Ioan Barth, 1803, (Ms. 863).
17. *Calendar. Gromovnic*, 1813, (Ms. 4322).
18. *Calendari ce slujește pre 100 de ani începând dela anul 1814 pînă la anul 1914*, Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1814, (BRV 847).
19. *Calendariu pe anul 1815*, Buda, Tip. Universității, 1815, (BRV 870).
20. *Calendari românesc pe anul dela Cristos 1829*, Buda, cu Tipariul Crăeștii Tipografii, 1829, (BRV 1414).
21. Ioan PIUARIU MOLNAR, *Economia stupilor: acum întâi izvodită și dată*, Viena, la Iosif nobâl de Kurtzbek, 1785, (BRV 493).
22. Franz VON HEINTL, *Învățătură pentru prăsirea pomilor*, [trad. Petru MAIOR], Buda, în Crăiasca Tipografie Univer. Ungurești, 1812, (BRV 808).
23. *Învățătura pentru sămănătorii de tăbac din Bucovina*, Trad. Ion BUDAI-DELEANU, Liov, cu tipariu lui Piller, [1793?], (BRV 540A).

24. *Învățătură despre sămănarea inului pentru Bohemia, Moravia și Silezia*, Liov, Tip. Joseph Johann Piller, 1804, (BRV 675 A).
25. *Cărticică care cuprinde multe lucruri spre folos*, Trad. Gavril VINEȚCHI, București, [s.n.], 1806, (BRV 692).
26. Nicolae CHIRIACOPOL, *Doăsprezece învățături folositoare pentru fimeile aceale îngrecate, pentru ceasul nașterii, pentru lehusia, pentru chipul a să hrăni copiii acei mici și pentru boalele lor*, Iași, în Tip. Sf. Mi[tropolii] Mol[davei], 1827, (BRV 1304).
27. Ștefan Vasile EPISCOPESCU, *Oglinda sănătății și a frumuseții omenești : mijloace și leacuri de ocrotirea și de îndreptarea stricăciunilor*, București, în Tipografia dela Cișmea, 1829, (BRV 1425).
28. *Învățătură pentru ultuirea vărsatului, care mai înainte de păzește de boala vărsatului firesc*, Chișinău, în Exarhiceasca Tipografie a Basarabiei, 1816, (BRV 929 C).
29. Gheorghe ȘINCAI, *ABC sau Alphavit pentru folosul si procopsala schoalelor celor normalesci a neamului romanesc - ABC oder Nemenbüchlein zum Gebrauche der Walachischen National-Schulen*, Blaj, Tip. Seminarului, 1783, (BRV 457).
30. *Bucvar*, Movilău, Tip. Însuși a lui Mihail Stribițchi, 1800, (BRV 630A).
31. *Bucoavnă de normă*, Trad. din limba greacă de Moise FULEA, Sibiu, [în Tipografia lui Ioann Bart], 1815, (BRV 876).
32. *Ducere de mână cătră frumoasa scrisoare românească pentru întrebuițarea școalelor celor naționalnice românești*, Buda, tipărită la Crăiasca Universității Tipografie, 1811, (BRV 793).

33. [Samuil CRIȘAN-KOROSI], *Ortografia latino-valachica*, Claudiopoli [Cluj-Napoca], impress. typis Coll. Reformatorum, 1805, (BRV 684).
34. A. THEODORESCU, *Arithmetică sau Învățătura socotelilor : acum întâia oară întocmită în acest chip pentru folosul tinerilor din Siminariul Socolii*, Iași, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1830, (BRV 1498).
35. Gheorghe ȘINCAI, *Îndreptare către aritmetică*, Blaj, cu Tipariul Seminarului, 1785, (BRV 496).
36. Grigore PLEȘOIANU – Gheorghe LIBRIER, *Abețedar greco-român : cu frumoase dialoguri, rugăciuni, legi moralicești, idei fizicești, geograficești, și istoricești*, București, [s.n.], 1825, (BRV 1244).
37. *Novoi valahskoi i riskoislovar / Noao cuvinte rusești și românești*, București, Tipografia de la Cișmea, 1829, (BRV 1419).
38. Ienache VĂCĂRESCU, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduielelor gramaticii rumânești*, Râmnic, Tip. Episcopiei, Gheorghe sin popa Constandin tipograf, iară de la jumătate s-au tipărit de Dimitrie Mihailovici, Râmnic, tipograf, 1787, (BRV 516).
39. Radu TEMPEA, *Gramatică românească*, Sibiu, în tipografia lui Petru Bart, 1797, (BRV 612).
40. Samuil MICU – Gheorghe ȘINCAI, *Elementa linguae daco-romanae sive Valahicae*, Vindobonae [Wien], Tip. Joseph Kurzbeck, 1780, (BRV 430).

41. Ioan BOBB [et al.], *Dictionariu rumânesc, lateinesc, și unguresc : în doao tomuri*, Clus, Cu typariul Typografii Collegiumului Reformaților prin Stephan Török, 1822-1823, (BRV 1150).
42. [VOLTAIRE], *Tragodia lui Orest: ; de prea învățatul și cu învăpăiată dragoste spre procopsirea neamului românesc marele postelnic Alexandru BELDIMAN. - Acum întâiu tălmăcită din limba franțozească în cea romanească*, Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungariei, 1820, (BRV 1086).
43. Ioan MOLNAR PIUARIU, *Ode entru pomenirea muteri tsei dia pururia, a augustei Mariei Theresiei*, Sibiu, Tip. Martin Hochmeister, 1781, (BRV 449).
44. Barbu PARIS MUMULEANU, *Characteruri*, București, în Tipografia de la Cișmeaua lui Mavroghene, 1825, (BRV 1241).
45. Ioan PIUARIU MOLNAR, *Retorică adecă Învățătura și ăntocmirea frumoasei cuvântări : împodobită și întemeiată cu pildele vechilor filosofi, și dascăli bisericești*, Buda, Tip. Orientalicească a Universității, 1798, (BRV 616).
46. *Loghica adeca Partea cea cuvântătoare a filosofiei*, [trad. Samuil MICU KLEIN], Buda, Tip. Universității, 1799, (BRV 622).
47. Dimitrie CANTEMIR, *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, Iași, Athanasie ieromonahul și Dionisie monahul, 1698, (BRV 110).
48. Neophytes VAMVAS, *Elementuri de filosofie morală: tălmăcite în limba românească, spre folosul tinerilor români, de Constandin RADOVICI dintre GOLEȘTI*, București, la Tipografia dela Cișmea, 1827, (BRV 1307).

49. *Pravila: acesta iaste direptătoriu de leage, tocmealea Sfinților Apostoli, tocmite de 7 săboară (...)*, [trad. Mihail MOXALIEM], Govora, [tipografi Ștefan din Ohrida și Meletie Macedoneanul], 1640, (BRV 39).
50. *Îndreptarea legii*, [trad. de Daniil ANDREANUL PANONIANUL, cu prefața mitropolitului ȘTEFAN AL UNGAROVLAHIEI], Târgoviște, în Tipografia prealuminatului [...] Domn [...] Matei V. Bas[arab] în sfânta mitropolie, 1652, (BRV 61).
51. *Allgemeine Kriminal-Gerichtsordnung = Obștească rânduială judecătorească de criminal*, Lemberg [Liov], gedruckt bei die Pillerischen Erben, 1789, (BRV 528).
52. Letopisețul Țării Românești, *Cronica de la Cluj, 1750*, [cronica lui Radu POPESCU], (Ms. 646).
53. SAVA Ieromonahul, *Horonograf, adică Letopisețul țării Moldovei dintru întâiul desclecat de Traian Împăratul Rămleni și al doilea de Dragoș Vodă care se vede pământ azi și viața domnilor den vechi istorii [...], iscălește [...] Sava Ieromonahul*, [1724] – [Cronicul Moldovei, 1724], (Ms. 4086).
54. Petru MAIOR, *Istoria pentru începutul romanilor în Dachia*, Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității din Pesta, 1812, (BRV 809).
55. Iancu BUZNEA, *Manual de patriotizm tălmăcit și mai adăogot de Iancu Nicola*, Iași, în Tipografia Sfintei Mitropolii, 1829, (BRV 1423).